

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 21 квітня 2020 року)

Суми
2020

Інститут державного підприємництва в СРСР: доба формування у правовому вимірі

На сьогодні в світі існує декілька форм правових засад створення державних підприємств, які, багато в чому, формують економічну основу державної влади.

В СРСР від самого початку для цього обрали націоналізацію – перетворення промислових підприємств у власність соціалістичної держави [2, с. 174].

Означене положення базувалося на постулаті «Маніфесту Комуністичної партії»: «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил» [9, с. 115]. Практично те ж саме окремо зазначав Ф. Енгельс: «Пролетаріат бере державну владу і перетворює засоби виробництва насамперед у державну власність» [5, с. 238].

Виходячи з цього, VI з'їзд РСДРП (б) включив націоналізацію низки синдигованих підприємств (наприклад, нафтових, кам'яновугільних, цукрових, металургійних, а також транспорту) до числа основних положень більшовицької економічної платформи [6, с. 378]. Те ж саме зазначалося у відповідній резолюції про владу [6, с. 396].

У зверненні «До населення» голова радянського уряду В. Ленін повідомив про підготовку закону про націоналізацію банків та синдикатів [7, с. 4].

Перші декрети про націоналізацію окремих потужних промислових підприємств були прийняті більшовиками у

листопаді-грудні 1917 р., але вже Декрет про Вищу Раду Народного Господарства (ВРНГ) від 1 грудня 1917 р. загалом дозволив ВРНГ право конфіскації, реквізиції та секвестру, а також примусового синдикування різних галузей промисловості та торгівлі [10].

При цьому, в самих декретах РНК про націоналізацію окремих потужних промислових підприємств, виданих у перші тижні та місяці після жовтневого перевороту, вказувалися найрізноманітніші приводи для цього кроку.

Так, приміром 17 листопада 1917 р. РНК оголосив націоналізацію фабрики товариства Лікінської мануфактури під приводом неприпустимості закриття підприємства, що виконує замовлення на армію та обслуговує потреби населення, а також враховуючи «злу волю підприємця, котрий явно прагне локаутувати робітників і саботувати виробництво» [12].

Після націоналізації окремих промислових підприємств розпочалася націоналізація окремих галузей промисловості в цілому, а потім – 28 червня 1918 р. – загальна націоналізація усієї потужної промисловості [2, с. 177].

Фактично, більшовики вирішили перетворити усю радянську державу на єдину корпорацію. Як зазначав у березні 1918 р. на VII з'їзді РКП (б) В. Ленін: «Організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму на єдину велику машину, в господарський механізм, що працює так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом, – ось те колосальне організаційне завдання, яке лягло на наші плечі» [8, с. 7].

В результаті соціалістична держава з'єднала в своїх руках всю повноту державної влади з усіма правомочностями власника державних підприємств. Саме у цьому нерозривному та неподільному поєднанні державної влади з усіма правомочностями власника полягала одна з найбільш специфічних відмінностей державної соціалістичної власності.

Як писав свого часу проф. А. Венедиктов, «Створюючи всеосяжну мережу своїх органів, передаючи в їхнє оперативне управління усю масу державного майна, перерозподіляючи між ними основні і оборотні кошти і т. ін., соціалістична держава одночасно виступає і як носій державної влади і як носій права власності. Це стосується як адміністративних і соціально-культурних, так і господарських органів, як державних установ, так і державних підприємств» [1, с. 319].

В результаті радянська держава перетворилася на власника основних засобів виробництва та транспорту і, в особі своїх органів, стала управляти дорученими їм частинами державного господарства [6, с. 693–694].

Державне ж підприємство, поряд із колгоспом, стало розглядатися як різновид соціалістичного [1, с. 310].

Більше того, поступово стала формуватися думка, що державні підприємства (завод, фабрика, торг, радгосп тощо) є низовими ланками єдиної системи державних органів. У своїй господарській діяльності, побудованої на широкій оперативній самостійності, вони виконують планові завдання і вказівки вищестоящих державних органів і, таким чином, входять до системи господарських органів [3, с. 58].

Спроба змінити таке ставлення була здійснена під час «Перебудови» з прийняттям відповідного закону «Про державне підприємство (об'єднання)». Зокрема, п. 2 ст. 6 цього Закону передбачав можливість виборів керівництва підприємством [11, с. 16]. Такий крок мав можливість поступово трансформувати державне підприємство з елементів державного апарату на один з осередків громадянського суспільства. Проте, як відомо, в силу історичних причин цього не сталося.

Звісно, не можна стверджувати, що в СРСР була лише одна форма організації державних підприємств, а саме: націоналізація. Як відомо, за радянських часів була створена

потужна індустріальна система, про що свідчить не лише ідеологія [13, с. 52–57], а й статистика [4, с. 39–142].

Проте, першооснова цієї системи закладалася ще за постреволуційних часів глобальної націоналізації. Недаремно більшовики, формуючи індустріальний СРСР, знову звернулися до досвіду тих часів, вилучаючи майно у українських селян і організовуючи, тим самим, Голодомор в Україні у 1932 – 1933 рр.

1. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / Анатолий Васильевич Венедиктов ; [отв. ред. В. К. Райхер]. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.

2. Венедиктов А. В. Организация государственной промышленности в СССР : в 2 т. / Анатолий Васильевич Венедиктов ; [отв. ред. В. К. Райхер]. – Л. : Изд-во Ленинградского государственного ордена Ленина университета им. А. А. Жданова, 1957–1961. – Т. I: 1917–1920. – 1957. – 764 с.

3. Власов В. А. Советский государственный аппарат / Валериан Андреевич Власов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1959. – 374 с.

4. Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах : статистический сборник / [редкол. В. Н. Старовский, В. Ф. Монахов, Л. М. Володарский и др.]. – М. : Государственное статистическое издательство, 1957. – 370 с.

5. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом / Фрідріх Енгельс ; [пер. с рос.]. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1953. – 342 с. – (Інститут історії партії ЦК КП України – філіал Інституту Маркса–Енгельса–Леніна при ЦК КПРС).

6. Коммунистическая Партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1953) : в 2 ч. – [7-е изд.]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1953–1953. – Ч. 1: 1898–1925. – 1953. – 952 с. – (Институт Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина при ЦК КПСС).

7. Ленин В. И. К населению / Владимир Ильич Ленин // Ленин В. И. К населению. – О «демократии» и диктатуре». – Что такое Советская власть? / Владимир Ильич Ленин. – М. : Политиздат, 1977. – С. 3–5.

8. Ленин В. И. Политический отчет Центрального Комитета 7 марта 1918 г. Седьмому Экстренному съезду РКП (б)/ В. И. Ленин // Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. / В. И. Ленин. – [5-е изд.]. – М. : Издательство политической литературы, 1960–1981. – Т. 36: март – июль 1918. – 1969. – С. 3–26. – (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).

9. Маркс К. Маніфест Комуністичної партії / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс ; [пер. с рос.] // Маркс К. Вибрані твори : в 3 т. / К. Маркс, Ф. Енгельс ; [уклад. Н. У. Білоусова та К. І. Кононова]. – К. : Ордена Трудового Червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1977 – 1977. – Т. 1. – 1977. – С. 87–126. – (Институт марксизму-ленінізму при ЦК КППС).

10. О Высшем Совете Народного Хозяйства : Декрет Совета Народных Комиссаров от 1 декабря 1917 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. – 1917. – № 5. – Ст. 83.

11. О государственном предприятии (объединении) : Закон СССР № 7284-Х1 от 30 июня 1987 г. – М. : Издательство «Известия Советов народных депутатов СССР», 1987. – 64 с.

12. О национализации фабрики товарищества Ликинской мануфактуры А. В. Смирнова : Постановление Совета Народных Комиссаров от 17 ноября 1917 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. – 1918. – № 37. – Ст. 486.

13. СССР и страны капитализма/ [под ред. А. Стецкого, Л. Мехлиса, Е. Варга и В. Карпинского]. – М. : Партиздат ЦК ВКП (б), 1937. – 108 с.